

A Cselekvés Iskolája

PEDAGÓGIAI FOLYÓIRAT

Kiadja az állami polgári iskolai tanárképző főiskola gyakorló iskolájának
tanári testülete

Felelős szerkesztő: KRATOFIL DEZSŐ

Megjelenik évenként 5 kettős számban. Előfizetési díj egy évre 12 pengő.
Szerkesztőség és kiadóhivatal: Szeged, Boldogasszony-sugárút 8. szám.

Nevelés és gyakorlati lélektan

(Kilencedik közlemény)

Nevelőhatások. - A büntetés és jutalmazás.

A nevelői ráhatások között talán a legtöbbször tárgyalt, lélektani szempontból legtöbbször megvilágított és jelentőségében legjobban kiemelt hatásköze a *büntetés*, melynek tárgyalását a dolog természete szerint szervesen össze szokták kapcsolni a *jutalmazással*. Mielőtt a büntetés neveléstudományi és lélektani elemzésére, — erre a fontos és korszerű kérdésre, — rátérnénk, egy megjegyzést kell előrebocsátanunk: meg kell világítanunk a büntetés helyét abban az áttekintésben, melyet fentebb (*A Cselekvés Iskolája*, IV. évf. 5—6. szám, 238—240. ll., hatodik közleményünkben) adtunk a nevelőhatás változatairól. *Elsenhaus* a büntetést (és a jutalmazást is, a hasonlósági elv alapján) a „mesterséges indítéknyújtás” fejezetében tárgyalja. De beilleszthető a büntetés *Elsenhaus* rendszerében oda is, ahol a kényszerítésről van szó, lévén a büntetés a kényszer alkalmazásának egyik leggyakrabban felhasznált eszköze. *J. Cohn* rendszerében a büntetést egyfelől a reaktív és negatív ellenhatások közé sorolja, másfelől az erkölcsi nevelésnél mint az „engedelmesség és törvényszerű viselkedés” előidézésének második eszközét tárgyalja, a szoktatás és erkölcsi belátás mellett. (*Geist der Erziehung*, 1919., 300—302. ll.) *Lochner* (*Erziehungswissenschaft*, 1934, 150—151. ll.) szélesebb alapot ad a rendszerezésnek és megkülönböztetve az előre elhárító (profilaktikus) ráhatásokat a közvetlenül beavatkozókétól, s ez utóbbiak körében ismét támogatást és ellenhatásokat választva szét, az előbbiekhöz sorolja a tilalom, gáncsolás, korholás, feddés, helytelenítés stb. mellett a büntetést is. A büntetés fogalmának rendszertani helyét, mint a fentebbiekből látható, nem könnyű megállapítani, — bár szemmel látható, hogy a neveléslélektan elmélkedői általában mindnyájan ugyanazokat a jegyeket tömörítik a büntetés fogalmában. A büntetés rendszertani helyének megállapításában a valódi nehézséget főként az okozza, hogy a büntetés jelenségében a *közvetlen* és a *közvetett* ráhatás, vagyis

magya a büntetés és a büntetéssel való fenyegetés együttjárnak. Az a jelenség tehát, melyet a mindennapi (jogi, társadalmi) életben és a nevelés gyakorlatában „büntetésnek“ nevezünk, meglehetősen összetett, sőt bonyolult dolog s innen van a büntetés rendszertani helyének megállapításában a látszólagos homály és ingadozás. A büntetésnek ezen bonyolult s összetett voltát legjobban Kurt Lewin világította meg s a büntetés lélektanában az ő munkáját (Die psychologische Situation bei Lohn und Strafe. 1931.) illeti meg az utolsó szó. Lewin felfogását azonban nemcsak azon világosanlátása miatt kell figyelembe vennünk, mellyel a büntetés-helyzet bonyolultságát feltárta, hanem még egy más okból is. Lewin ismeretes vizsgálatai a *Psychologische Forschung*-ban az emberi *cselekvéseknek* újabb és részletesebb rajzát szolgáltatták s e sorok írója is ugyanerre törekedett egy tanulmányában (Magyar Psychológiai Szelme 1935: A cselekvések elemzése). Az ember s a gyermek cselekvésének igazi rúgóit feltárva, a cselekvések lelki dinamikájának figyelembe nem vett mozzanataira rámutatva, lehet csak a büntetés (és jutalmazás) lelki hatásai-
val kellően, szabatosan számotvetni és a büntetés pedagógiájának elveit megállapítani. Az alább következő fejtegetések ezt az alap gondolatot törekse-
nek érvényesíteni. Együttal, hogy tárgyunkat kimerítőbben előadhassuk, a következő egymásután választjuk: 1. Szólunk a büntetések lélektani eredetéről és hatásairól; — 2. ezután következik a büntetés fogalmi meghatározása; — 3. végül elemezzük a büntetések egyes konkrét fajait és különösen megállapítani törekszünk 4. az igazi nevelőhatású büntetés ismertető jeleit.

1. *A büntetés lélektani eredetét* azért kell figyelmünkre méltatnunk, mert ebből a nevelői büntetésre vonatkozóan is több következtetést vonhatunk. Vizsgálhatjuk e kérdést úgy is, hogy először a nevelőben, másodsor pedig a növendékben keressük a büntetés eredetének lélektani mozzanatait.

a) Ami a *büntető* személyiséget illeti, mind az állatlélektan, mind a kezdetleges ember lélektana, mind pedig a társadalomtudomány szemlélete megegyezik abban, hogy a büntetések eredetét az *indulatkitörésben* kell keresnünk és ennek sajátos *lereagálási alakja* az, amit büntetésnek ismerünk akár az állatvilágban, akár az emberi társadalomban. Az állatvilág lélektanából idevonható jelenségeket mellőzve, csak az *indulatkitörés* és *lereagálás* jelenségeit kell tovább elemeznünk. Az *indulat*, melyről e helyen szó van, főképen a harag, de épúgy gondolhatunk a félelemre is, mint a büntetés eredőpontjára, továbbá elsorolhatjuk mindazokat a további összetettebb lelki jelenségeket és cselekvésmódokat is, melyek a harag és a félelem mellett még egyéb elemeket is tartalmaznak, aminők: a bosszúállásnak, a sértett tekintélynek, vagy a jogrend helyreállításának, a megtorlásnak szüksége, vagy az elriasztás, vagy javítás célzata. Mint látjuk, ezekben az összetettebb képletű cselekvésekben az *indulatlereagálás* eredeti és elemi szükségletéhez még más — és sokszor magasrendű, szellemi természetű — indítékok is járulnak és a neveléstudomány mérlegeléseiben épen ezen utóbbiak szoktak előtérbe jutni, és néha épen a lélektani a büntetés ere-

détét, az indulatkitörést homályosítják el (megtorlás, elriasztás, javító szándék). El lehet mondani azonban, hogy a nevelés elméledői általában tudatosan szem előtt szokták tartani a büntetés lélektani eredőpontjának, az indulatnak kritikus és veszedelmes jellegét. Ami a büntetésnek ősi eredetében a „lereagálás” mozzanatát illeti, tudnunk kell, hogy ez a kifejezés a freudi lélekelemző lélektanból származik s mint ilyen, sokak előtt „gyanús” lélektani fogalmat jelez. El kell ismernünk mégis, hogy a lereagálás fogalma ma már elveszítette kétes és csupán a Freud-féle lélektani felfogáshoz tapadó értelmét és nemcsak „lelki sérüléseknek” és „neurízisoknak” cselekvésekben, vagy érzelmes képzetsorokban való feloldódását jelenti, hanem a mindenfajta szükségletből, indulatból stb. eredő lelki feszültségünknek megfélelő, vagy nem-megfélelő mozgásokban való természetes kiegyenlítődesét is. A harag indulatának legtermészetesebb lereagálása a harag tárgyának valamilyen „megsemmisítésében” áll; a „büntetés”, kezdetleges fokon, kiterjed a harag mindennemű felkeltő okára, tehát pl. az élettelen tárgyakra is (mikor pl. a haragot, bosszúságot keltő tárgyat összetörjük); természetesen még inkább kiterjed a lereagálás az emberre, s a növendékre abban a lélektani helyzetben, melyet „büntetésszituációnak” nevezhetünk. A megsemmisítés eredeti célja mellett azután megkülönböztethetünk még különböző egyéb büntető tevékenységeket is, aminők a gátlások, elriasztások, rendreutasítások, kényszerítések: ezek a harag másodlagos lereagálási alakjai gyanánt tekinthetők. — Ezek közül az alak-változatok közül kiemelkedik az az eset, mikor a büntetés már bizonyos mértékben a patologia bélyegét viseli magán; az olyan büntetések tartoznak ide, melyeknél a büntető, önérvényesítő-alkalmazó tendenciáját fokozottan élvezi és *kéjt* érez, mikor a gyengébbel szemben felsőbbségét, erejét gátolatlanul éreztetheti. *Pierre Janet* tanulságos fejtegetései „az altiszt lélektanáról” (la psychologie du sous-officier) ide tartoznak. Ez a szadizmussal rokon hajlandóság különösen oly (alacsonyabbrendű) egyéniségekben él, akik maguk is nagy társadalmi nyomás alatt élnek; valóban tapasztalhatjuk, hogy a hadseregben az altisztek, a nevelés területén a szigorú fegyelem alatt álló és függő helyzetben élő nevelők inkább hajlanak alkalomadtán a durvább és önmaguk szabad érvényesítésének alkalmat adó büntetésekre, mint a szabad, független helyzetű nevelők.

Fr. Baumgarten (Die Berufseignungsprüfungen 1928. 595. l.) arra is figyelmeztet, hogy *kompenzációs* lelki folyamatokból is lehet néha magyarázni a nevelői tevékenységeket s közöttünk különösen a büntetést: „Aki nem tud az életben helytállni, hogy önmaga előtt mégis valakinek, vagy valaminek érezze magát, hogy csekélyebbértékűségi érzését kompenzálhassa, vagy legalább is eltitkolja, tanítómestert játszik“, — s másokat irányítani, másoknak parancsolni, másokat büntetni törekszik.

A büntetés lélektani eredetével számotvető pszichológiai vizsgálódás kiterjeszkedhet a fentebb mondottakon kívül még azokra az *ösztönökre* és *tendenciákra* is, amelyek ezen cselekvések mélyén tevékenyek. („Ösztön“ és „tendencia“, egyéb mozzanatokon kívül abban különböznek egymástól, hogy az ösztönök sokkal jobban megszervezett, automatikus, változhatatlan és átörökölt mechanizmusok, mint a törekvések, vagy tendenciák). A büntetés lelki folyamatában két ősi ösztön ütközik össze egymással: az egyi az „ápolásösztön“, a másik az „eltaszítás ösztöne“; *Busemann* szerint (Päd. Psychol. 1932. 48. l.) a büntetés nem egyéb, mint „az eltaszítás ösztönének diadalmaskodása az ápolás ösztönén“. Jól megegyezik az a felfogás azzal a nevelésben sokszor megfigyelhető ténnyel, hogy e két ösztön (tendencia) összeütközése nagy lelki fájdalmat okoz; a nevelő, mikor szeretett növendékét „büntetnie kell“, ezt csak benső fájdalom árán teheti.

A büntetésnek ezen ösztönökön (is) nyugvó természetéből többféle, általánosan észlelt jelenséget tudunk közvetlenül értelmezni. Ilyen jelenség pl. az, hogy a családi nevelésben az apa rendszerint szigorúbb a fiához, mint a leánnyához a büntetésekből is, meg a nevelés általános vonalvezetésében is, míg a dicséretben általában fordított viszonyt találunk. Az anya viszont a leánnyával van ugyanabban a helyzetben. (A „keresztelés törvénye“, *Busemann*). Az ösztönök irányításán nyugvó általános életformák és viselkedések további értelmezésében nem kell szükségképpen az „Oedipus-komplexekre“ hivatkoznunk, — jól megérthetjük, az atya és anya jellegzetes viselkedéseit a „kitaaszító“ és „ápoló“ ösztön működésének feltételezése mellett még abból, hogy az atya a leányában a női nem képviselőjén kívül még öntudatlanul az anyját is tekinti s az anya a fiában az atyját.

b) A büntetett személyiségnek, a növendéknek szempontjából tekintve, a büntetést, ismét több mozzanatot kell megkülönböztetnünk:

a) Az első az *erkölcsi belátás*, mely a növendék *büntudatával* és *igazságérzetével* párosulva, a büntetésben megnyugszik, azt helyesnek találja, vagy egyenesen kívánatosnak ítéli. Rokon ezzel az eszményi esettel a *bűnhődés vágya*, amely a fokozott büntudat (kóros) forrásaiból is táplálkozhat. Valahányszor ilyen előzményekhez kapcsolódik a büntetés, azaz, ha reá irányuló lelki *szükséglet* jelentkezik a növendékben, akár valóban elkövetett a hiba, akár csak képzeletbeli, a büntetés éppen ezt a szükségletet elégíti ki és akkor a büntetést lélektani szempontból „szervesnek“, megfelelőnek nevezhetjük.

A *lélekelemzés* (pszichoanalízis) véleménye szerint az emberi társadalomban azért fejlődtek ki a különböző büntetések, mert az idősebb nemzedék mindenféle gátlásokkal türekedett kezdetül fogva megakadályozni, vagy legalább is áthárítani a fiatal nemzedéknek begyomulását a felnőttek társadalmába. Innen erednek szerintük azok a kegyetlen, vagy legalább is szigorú szertartások, melyekkel a fiatal nemzedéket, próbára téve, felavatják a kezdetleges

népek (v. ö. *Mendousse: L'âme de l'adolescent.* 3. kiad. 1924. 16. kk. ll.); de erre vonatkozik az a vélemény is, hogy a polgáriassult kultúrák is azért alkalmazták a büntetéseket, mert túlságosan sokat követelve a gyermektől, kénytelenek válogató (s végeredményében: kitasztító) eszközökhöz folyamodni. A dél-amerikai indiánok gyermekei nem ismerik a botbüntetést, — de a zsidó spártai és római nevelés annál inkább. — A pszichoanalízisnek a büntetés lélektani eredetére vonatkozó nézeteivel egybefügg ugyanezen irányzatnak a *bűnözés-eredetére* vonatkozó véleménye. *Freud* szerint a büntetés a bűnözés következménye az emberi társadalom kifejlődésében. A bűnözés pedig az ú. n. „*agressziós ösztönökön*“ alapszik. A pszichoanalízis ugyanis megkülönböztet „erotikus“ ösztönöket (ez alkalommal *Platon* „eroszát“ használva fel vezérgondolatnak), vagyis olyanokat, melyek megtartani, egyesíteni törekszenek, — és agressziós ösztönöket, melyek rombolásra, pusztításra, öldöklésre törnek. Mindenfajta bűnözés az agressziós ösztönök következménye; a lopásban pl. a bekebelezési, mindenhatósági vágy formáját öltik fel. Ezek az ösztönök különböző módon szelídíthetők meg a pszichoanalízis szerint, így pl. az elhalasztással, az átszellemítéssel, a társadalomhoz való alkalmazkodással.

Helyesebbnek látszik a „kriminalitás-ösztön“ feltételezésénél az emberi személyiségben egy oly tendencia, vagy ösztön keresése; melyből kézzelfoghatóbb módon értelmezhetjük a növekedék viselkedését a büntetéssel szemben. Ez a *menekülés*, vagy *védekezés ösztöne*. Kétségtelen, hogy a büntetés erre az ösztönre épít; a „fájdalomokozás“, mely minden tudományos meghatározásban szerepel a büntetés lényeges jegyeként, épen ezt a menekülő és védekező viselkedést van hivatva kiváltani. A menekülés ösztönét a kellemetlen, kínos érzések és érzelmek hozzák működésbe. A büntetést tehát előzetesen úgy határozhatjuk meg, hogy az a kívánatos viselkedésmódnak a menekülő és védekező ösztön felhasználásával történő kiváltása (vagy kikényszerítése). A büntetés, úgys mondhatjuk, az *alkalmazkodás* tevékenységén alapszik s folyamata alatt a büntetett egyén oly alkalmazkodást keres, mely számára legcélszerűbb s leginkább gazdaságos: ez a védekezés, vagy a menekülés. A menekülés és védekezés tevékenységei azonban igen sokfélék s a legkülönbözőbb konkrét alakot ölthetik. Néhány típusos esetet mutatunk az alább következő áttekintésben:

A büntetések visszahatásai közül első helyen említhető a *gátló hatás*. Ez a gátlás nemcsak magában a büntetés tényleges lefolyásában foglaltatik benn (a jövőben irányulóan), hanem a büntetéssel való *fenyegetésben* is és ez utóbbi a gyakoribb eset. E gátlás jelentkezik, mint visszariasztás, elrettentés, félelem (a bekövetkező fájdalomtól). A büntetések legfőbb közvetlen hatása a megfélemlítés. Ez a félelem természetesen a képzeletben is jelentkezhethet, mikor t. i. valamely (tiltott) cselekedetet képzeletben előre megjátszunk s hozzákapcsoljuk, ugyancsak képzeletben, a büntetés-következményt is. A képzelet tehát egy „pszichés mezőt“ létesít, melynek erői azonban már nem képze-

letbeliek, hanem valóságok; az *elképzelt* cselekmény és *elképzelt* büntetés már a *jelen* pillanatban is *valóságos* félelmet vált ki belőlünk (v. ö. előző közleményünket a parancs és tilalom hatásairól, „*A Csel. Isk.*“ 1935/36. 7/8.).

β) Mivel a büntetés fő hatása bizonyos *gátlások* létesítése, azért minden büntetés a *kényszer* jellegét viseli magán. E kényszerítés első következménye lehet természetesen a célszerű, a *helyes alkalmazkodás* is, — ilyenkor a büntetés eléri a célját és tagadólagos (gátló) jellege ellenére is nagy (pozitív) szolgálatot tehet a nevelés céljának; a növendék helyes irányban való kibontakozásának és tökéletesedésének. Ennek a kedvező esetnek azonban több feltétele van s ezeket egy alább következő pontban tárgyaljuk, ahol a büntetés a pedagógiai ismertető jeleiről van szó.

γ) A büntetés gátló és kényszerítő jellegéből azonban *negatív* magatartások is bekövetkezhetnek a növendékben: mindenféle harc a felnőttekkel, lázadás, ressentiment, megaláztatás keresése, dacolás, bosszúállás, menekülés az irrealitások világába, közömbösség, cinizmus, külsőleges (képmutató) alkalmazkodás, a parancsok kijátszása, csalások, hazugság, félelmi állapotok, neurasthenia, stb. Nem állítjuk, természetesen, hogy az itt felsorolt kedvezőtlen visszahatások *szükségképpen* és minden esetben együttjárnak bárminő büntetéssel, de tagadhatatlanul sok esetben bekövetkeznek s a lélekbúvárnak számolni kell ezekkel a lehetőségekkel. A büntetésnek ezek a „bionegatív“ következményei akkor jelentkeznek, mikor a büntetés nem kapcsolódik bele „*szervesen*“ a büntetett egyén lelki életébe. A büntetett gyermek ilyenkor fájdalmasan tapasztalja a büntető felnőttek hatalmát, felsőbbbséges erejét, melyhez az erőszak, önkény, gyűlölet gondolatát kapcsolja: ezek válnak szemében a Társadalmi és Erkölcsi Rend fenntartóivá. Keserű élettapasztalatra tehet szert az a gyermek, akit sokszor, vagy igazságtalanul büntettek s vagy a *ressentiment* érzülete gyökerezik meg benne, vagy a közömbösségé, eltompulása („át kell esni valahogyan a büntetéseken!“), esetleg a tréfás magatartásé; a csekélyebbértékűség érzülete is kialakulhat benne; a többi gyermek, aki a büntetést szemléli, esetleg ártatlanul szenvedő hősnek tekinti a megbüntetettet; ha megbecstelenítő a büntetés, akkor a növendék becsületességében érezheti magát sértve. A túlságosan gyakori büntetés könnyen arra vezethet, hogy a növendék eltompul iránta; egy más hatása az, hogy a növendékben könnyen ú. n. „*túlzott kompenzációt*“ ébreszt; a folytonos visszariadás, gátlás hatása alatt „csak azért is“ erős akar lenni, fölülkerekedni kíván; álútagon járó önérvényesítés, esetleg kegyetlenség (kisebb, tehetetlenebb gyermekekkel, állatokkal szemben) fejlődhet ki a büntetések nyomán. A büntetéstől való állandó félelem néha az egész életre kiható, tartós bizonytalanságérzést alapozhat meg

s az ilyen gyermekek a hiányzó szeretetért kárpótlást keresve, nemi eltévelyedéseknek, öngyilkossági, menekülési gondolatoknak válhatnak áldozataivá. A hisztériás, ideges gyermekek is voltaképen nem tesznek egyebet, mint „menekülnek“ a betegségbe, valamint a nemi kárpótlásokba. A törvénytelen és mostoha gyermekek különösen sokszor forognak ezen téves irányú fejlődés veszedelmében. Általában az a nevelés, melyet a nagyközönség „szigorúnak“ nevez és amelynek legfőbb jellegzetesége épen a helytelen (nem „organikus“) büntetés szokott lenni, vonja maga után az itt érintett lélektani következményeket, nem is szólva a testi fenyítéknek káros és sokszor egyenesen nemi veszélyeket rejtő hatásairól (v. ö. *Buytendijk: Erziehung zur Demüt.* 1928. 84—88. — *Busemann, i. h.*)

2. *A büntetés fogalmának meghatározását a büntetés lélektani eredő forrásainak ismeretéből meríthetjük.* — A büntetésben a következő mozzanatok egyesülnek: a) *fájdalomokozás* (negatív reakció) és a vele előidézett gátlás; — b) valamely *hiba* vagy *bűn*, — hibás, vagy bűnös *cselekvés* — eszméje, melyet vagy megtorolni, vagy javítani, vagy megakadályozni van hivatva a büntetés; — c) a hibás cselekedethez (b), vagy természetesen, vagy mesterségesen *hozzákötjük* a fájdalmat (a). — Lássuk ezeket az összetevőket egyenkint.

a) A büntetés mindig *fájdalom okozásával* jár, mert, mint láttuk, ez nyújtja a legtermészetesebb gátlásokat, — fájdalommal lehet legkönnyebben visszatartani minden élőt bármily cselekvéstől, mozgástól. A fájdalom ellen védekezünk, minden büntetés a védekezés és menekülés ösztönén alapszik. Minden ilyen, a fájdalomra válaszul adott reakció *negatív* („bionegatív“) jellegű, mert maga a fájdalom is ilyen. Minden büntetés ennél fogva, legmélyebb lényegében „életellenes“ dolog. Ezt a nevelésnek egy pillanatra sem szabad szem előtt tévesztenie, és a büntető eljárásokat mindig hozzá kell mérnie a nevelés végsőbb céljához: a növendék személyiségi erőinek kibontakoztatásához, — ami lényegesen *pozitív* valami. — Ami a *fájdalmakat* illeti, a büntetések-nél is különböztethetünk „*fizikai*“ és „*erkölcsi*“ fájdalom között. A régibb korok nevelésében a fizikai fájdalom okozása, a testi fenyíték nagy szerepet játszott s nem volt ment a durvaság és embertelenség kinövésaitől. (V. ö. *Schopen: Kinderzucht im Völkerleben. Eine Entwicklungsgeschichte der Rute. Pharus, 1917, 270—292. ll.* Ez a tanulmány épületes képekkel is szemlélteti az antik és középkori iskolai büntetések módjait.) A testi és erkölcsi fájdalom-okozás között különféle átmeneteket is találunk (itt nem terjeszkedünk arra a kérdésre, mennyiben lehet valamely fájdalmat s így valamely büntetést is tisztán „erkölcsinek“, vagy „szelleminek“ elnevezni?). Ami az ú. n. „erkölcsi“ vagy „lelki“ fájdalmat illeti, melyrehatóbb lélektani elemzésre van szükségünk, mint a fizikai fájdalom megértésénél. Mindenki tudja, mit jelent a fizikai fájdalom, ha lelki és fiziológiai mechanizmusának részleteit nem ismeri is; az erkölcsi fájdalom fogalma nem ily világos. A fizikai és erkölcsi fájdalomban egyetlen közös elemet találunk: a menekülés, elhárítás *negatív* mozzanatát. Nagy lelki fájdalom pl. valamely kiválóan értékes személyben

való csalódásunk. Ilyenféle hír vételénél hitetlenkedve rázzuk fejünket: „nem lehet igaz“ . . . ime az elhárítás, menekvés magatartása. „Lerázzuk a megsebző gondolatot, mint a sebzett vad a beléje fúródó nyilat“. Az erkölcsi fájdalommal együttjár tehetetlenségünk tudata: nem tudjuk legyőzni azt a jelenséget, mely eddigi életirányunknak, vágyainknak, megkezdett, vagy megszokott tevékenységeinknek útjába áll. Az *erkölcsi* fájdalom a *fájdalom-érzéseknek* egész skáláját végigjárhatja a büntetésekben is. (V. ö. *Mélniand: Nations de psychologie appl.* 1925, 173. l.). Az erkölcsi fájdalom természetéből következik, hogy mélységében s hatásaiban sokszor fölülmúlja a testi fenyítéket: a várt büntetés elengedése s a hiba elnézése sokszor a leghatásosabb büntetéssé válhat; a növendék, ki rosszat tett, *várja* a büntetést (sőt bűnhődésvágyat is érezhet) s ezt mégis elmaradni látja, sokszor önmagát szigorúbban bünteti, mint a nevelő büntetné (lelkiismeretfurdalás). — A fizikai és erkölcsi fájdalmat, vagy mind a kétféle érzést előidéző büntetések fajait alig lehet áttekinteni, oly sokfélék. O. Messmer-nél (Grundzüge e. allgem. Pädagogie u. moralische Erziehung. 1909, 230—238. ll.) találunk egy megfelelő csoportosítást és gazdag példatárát, a következő büntetéscsoportokkal: büntetési (iskolai) feladatok, — szabadságkorlátozások, — megszégyenítő büntetések, — testi fenyítékek — végül; az előzőkből összetett (kombinált) s így fokozott jellegű büntetések. — Hogy ezek közül *nevelési* szempontból melyek a felhasználhatók s mily feltételek mellett, arról alább lesz szó. — b) A *hiba*, vagy *bűn* fogalma a büntetésnek szintén egyik lényeges mozzanata. Ezt a fogalmat a nevelés készen kapja az erkölestantól, a jogi és társadalmi korfelfogástól, a világszemlélettől stb. De átvéve e fogalmat, egyúttal át is alakítja és megalkotja a *pedagógiai bűn és büntetés* fogalmát is. Ami a pedagógiai büntetést illeti, ennek lényegesen különböznie kell a pusztán jogi jellegű büntetéstől, mert nem lehet célja a megtorlás és nem alakulhat a növendék hibája folytán előálló esetleges kár nagysága szerint, hanem csak a növendék alanyian érzett büntudata szerint. Ahol ez utóbbi hiányzik, ott „megtorlásról“ sem lehet szó a jól felfogott nevelés szerint; e tekintetben sok hibát találunk a helytelen családi nevelés szokásaiban; egy eltört tényér, vagy elvesztett pénz, az étvágytalanság, vagy a vigyázatlanság (ha a gyermek megsérült) nagyobb büntetést von néha maga után, mint pl. a hazugság, vagy csalás. Az ilyen büntetések a hibához kellően *hozzá nem mért* (nem „adekvát“) büntetések. „Amint az első mártírok gyermekek voltak, úgy van az ma is. Hallgassátok, mint sírnak a koldúsgyermekek rémes félelmükben, várva a büntetést az elveszített garas miatt!“ (Jean Paul). Gyakori eset, hogy a gyermeket megbüntetik azért, mivel az iskolai tanítás folyamán valamit nem értett meg; általában ily esetekre áll az, hogy „hat botütés közül ötöt voltaképpen a tanító érdemelt volna meg“ (Kern). — A megtorlás helyett az igazi pedagógiai értékű büntetésben a *meggállás*, visszatartás és *javítás* szándéka az uralkodó. — c) A büntetés meghatározásában a harmadik mozzanatot: a *fájdalom hozzákapcsolása* a növendék hibás cselekedetéhez. Itt három kérdés merülhet fel: *mihez* kötjük a büntetést? — milyen legyen a hozzákapcsolás *módja* és *időbeli* következése? Az első kérdésre két válasz adható: vagy a növendék (elszigetelve gondolt) hibás *cselekvéséhez* magához járuljon a büntetés, — vagy pedig maga a növendék egész *személyiségét* illesse. Vannak,

kik azt javasolják, hogy a büntetés esetén a nevelőnek meg kell értetnie: nem a gyermek személye, hanem csak tette ellen irányul a kimért büntetés. Mások a cselekedetnek a nevelendő személyiségétől való ezen elszakítását nem helyeslik és okul azt hozzák fel, hogy az ilyen eljárás a gyermekben téves hiedelmet gyökerezethet meg, azt a hitet, hogy olyasmért bűnhődik, amiért nem felelős; a büntetésnek éppen arra kell a gyermek hiedelmét irányítania, hogy éppen ő a hibás, — ő volt az, aki helytelenül cselekedett s nem más; tehát a hibáért ő a felelős és hogy a szülők szeretetét s bizalmát éppen azzal nyerheti vissza, ha *személyisége* megváltozik. A személyiség-egészségről vallott alapvető lélektani felfogásunk is ennek a nézetnek ad igazat, nem is szólva a felelősségérzet kifejlésétéről. — A büntetésnek a hibához való hozzákapcsolása történhetik *természetesen és mesterségesen*. A „természetes büntetések (reakciók) elve“ (*Rousseau, Spencer*) szerint egyedül csak az az eljárás a helyes, mely szabadjára hagyja a természet okozati folyamatait s megengedi, hogy a növendék minden esetben érezze tettének szükségképi következményeit és *csakis* ezeket, egyedül a természet büntessen és jutalmazzon. Ez az elv a maga merevségében azonban nem érvényesíthető. Ha ugyanis a gyermek éles késsel vagy tüzzel játszik, egy nevelő sem engedheti meg, hogy a gyermek e viselkedés *természetes következményeit* elviselje és saját kárából tanulja meg, hogy az éles késsel, vagy a tüzzel hogyan kell bánni; ezek a „természetes következmények“ a gyermek életét s egészségét komolyan veszélynek tehetik ki. De igen jól érvényesülhet ez az elv, ha bizonyos megszorítással alkalmazzuk; annál „szerveesebb“ a büntetésünk s annál hatásosabb, minél jobban megközelíti a természet eljárásait. Spencer példája: ha a kis gyermek szétszórja játékait s rendetlenséget okoz, *vele* állítatjuk vissza a rendet. Más példa: ha a növendék későn jön haza, nem várunk rá, hanem elmegyünk nélküle a moziba, ha rendetlenül csinálta meg a feladatát, azt újra csináltatjuk vele, stb. Az ilyenfajta „természetes büntetések“ a növendék szemében is természeteseknek, tehát igazságosaknak és észszerűeknek fognak látszani. Ez a kiválóan jótékony hatás nem mondható el az ú. n. mesterséges (néha mesterkelt) büntetésfajokra, melyeknek jellegzetessége éppen az, hogy hiányzik belőlük az okozati (természetes) kapcsolat, mert csak a nevelő önkénye fűzte a teljesen idegen büntetést a hibához. A mesterséges vagy mesterkelt és természetellenes büntetések változatai áttekinthetetlen sokaságban hullámnak a pszichológus figyelő szeme előtt. Rendszerint a testi fenyítéket és a megszégyenítések különféle módjait szokták ilyen célokra használni. Fontos itt az, hogy tisztán lássuk: mily fokig mehetünk el a mesterséges büntetések alkalmazásában? Nem szabad ugyanis elfeledni, hogy bármily szépen hangzik is a természetes büntetéseknek fentebb hangoztatott elve, mégsem támaszkodhatunk *egyedül* reá a nevelés egész folyamán. Nem lehetséges *minden egyes* hibázás esetében csak a természetes következményeket érvényesíteni (még a jelzett megszorítással, vagyis a természetes és mesterséges eljárás kombinálásával sem). Van ugyanis egy magasabb szempont, melyet a csak természetes büntetések rendszere szükségképen elhanyagol s ez az *etikai* szempont. Ha *csak* a természetes büntetés módszerére korlátoznók nevelő eljárásainkat, akkor a növendék megtanulná ugyan, hogy bizonyos hibákat kerülnie kell; de csak azért kerülné őket, mert károsak (utilizmus), de nem

azért, mert — az erkölcsi törvénnyel ellenkeznek. És csak azokat kerülné, amelyek károsak (de nem azokat is, amelyek „csak“ erkölcstelenek). Az erkölcsi törvény követését meggyökereztetni a büntetések különböző módjai közül inkább a mesterséges büntetések vannak hivatva. Ilyenkor az elkövetett hiba nem „természetesen“ von maga után fizikai, vagy erkölcsi fájdalmat, hanem a nevelő személyes beavatkozásával s oly büntetéssel, mely eredetileg nem volt a hibás cselekedettel semmiféle természetes összefüggésben (pl. megrovás, szeretetmegvonás, elszigetelés, a szabadság korlátozása, büntető lecke, testi fenyíték, stb.). — A büntetés időbeli viszonyainak vizsgálatában két eshetőséget kell szemügyre venni. Az első: a büntetés azonnal követi a hibát; a második: a büntetés csak hosszabb-rövidebb idő múltán áll be. Kérdés: melyik eset helyesebb a nevelés szempontjából? Némelyek szerint a büntetésnek haladéktalanul hozzá kell kapcsolódnia a hibához, mert ez egyik fontos feltétele a büntetés hatásosságának. Kétségtelen, hogy a kis gyermeknél a büntetés elhalasztása azzal a kockázattal jár, hogy a gyermek elfelejti a hibát, mely miatt (később, vagy későn) büntetik s így alkalom nyílik a büntudat hiányának, vagy tévességének kialakulására; továbbá a késői inger már nem vezet a kívánt „negatív reakció“ kialakulására. A büntetésnek rögtöni következése viszont önmagában is növeli a hatásosságot. Viszont nem szabad azt sem szem elől tévesztetni, hogy az azonnal bekövetkező büntetésnek megvan a maga veszedelmei is. Ha a nevelő azonnal bünteti a hibát, könnyen elhamarkodja a dolgot, különösen, ha maga is indulatos és gyors vérmérsékletű egyén; ilyenkor a kísértés igen erős arra, hogy a büntetés csupán indulatlereagálássá váljon. A hirtelen büntetésnél továbbá az a veszély is megvan, hogy büntetjük a növendéket, *mielőtt* még megértette volna akár a megelőző parancsot, vagy tilalmat, akár magát a hibát, a helyzetet. Ebből következik, hogy a nevelőnek sehol sincs annyira szüksége önuralomra és a körülmények megtontolására, mint a büntetések alkalmazásánál.

3. A büntetések egyes fajait már az előző fejtegetések alapján is csoportokba oszthatjuk; teljesebb áttekintés kedvéért a következő szempontokat soroljuk fel:

a) nevelési szempontból szokás *családi és iskolai büntetések* között különböztetni.

b) Fontosabb a büntetés lélektani lényegéből következő különbség a *fizikai és erkölcsi büntetések* között. A fizikai büntetések (éheztetés, szabadságkorlátozás közül kiemelkednek a testi fenyítékek (botbüntetés). A testi fenyítékek nagy változatossága *Messmer* és *Schopen* fentebb idézett műveiben szemlélhető.

A testi fenyíték alkalmazásáról folyó hosszú vitának ma sincs még vége a neveléstudományi irodalomban és a nevelés gyakorlatában. A régi korok brutalitásának véget vetett az újabb kor emberisége, „melyet persze sokan ma is álhumanizmusnak gúnyolnak. *F. W. Foerster* kiemeli a testi fenyíték „megbecstelenítő“ és „brutalizáló“ hatását, szemben azzal az alkalmazkodást gyorsító és gépesítő hatással, melyet *Watson*, — állatkísérleteiben elektromos ütésekkel alkalmazva, — kimutatott; nem kétséges, hogy a nevelői ész és szív önkéntelenül is melyik nézethez csatlakozik? A fájdalmas gátló hatás, mely mindannyiszor éri a kalitkába zárt kísérleti állatot, valahányszor hibát

követ el, bizonyosan hatásosabb, mint bármilyen más irányító, vagy ösztönző hatás, de csupán a külső viselkedés szempontjából. A fizikai büntetések ezen kényszerhatásának megvan azonban az a számos rossz lelki következménye, melyeket fentebb felsoroltunk s melyek miatt Foerster a testi fenyítéket „brutalizálóknak“ nevezte el. Csak kettőt emelünk ki az itt számításba vehető *negatív* hatások közül: a testi büntetés a legalkalmasabb arra, hogy a növendéket elidegenítse a nevelőtől, továbbá, könnyen megsértheti a növendék önérzetét. Fogyatékossága a testi fenyítéknek az is, hogy nem természetes következménye a hibás cselekvésnek, hanem csak mesterséges; ez gyakran oda vezet, hogy teljesen önkényessé, alanyivá válik s így nem lehet „organikus“ büntetés. A testi fenyítéknél különösen tekintetbe kell venni a fájdalomokozó fizikai ingereket. A testi fenyíték hatásosságát ezek az ingerek lényegesen módosítják: a túlságosan enyhe inger hatástalan, — kevés inger nem vezet el a kívánt gátlásokhoz, — a túlságosan erős inger szintén nem váltja ki a kívánt eredményt, mert a nagy izgalmi állapot önmagában rendetlen és zavart cselekvéseket idéz elő, — a közepesen erős inger (mely a legkedvezőbb eset abban a feltevésben, hogy *szükséges* a testi fenyíték) gyakran alkalmazva, megszokásra vezet és így hatástalanná válik, vagy pedig állandó félelmi állapotot idéz elő. Legfőbb fogyatkozását mégis abban a körülményben pillanthatjuk meg, hogy a testi fenyíték önmagában közvetlenül sohasem *javit*, hanem csak *elriaszt*; a testi fenyíték a büntetéseknek sokféle faja közül legtisztábban domborítja ki ezt a gátló (tehát önmagában véve csak tagadólagos) jellegzetességet, tisztán a félelmen alapulva, közvetlenül nem hoz működésbe más ösztönt, csak a védekezőt. Ha a nevelés célja a növendék élet-erőinek és szellemi képességeinek *kibontakoztatásában* áll, akkor méltán kérdezhetjük: a testi fenyíték önmaga szerint hozzájárulhat-e ennek a célnak eléréséhez? Nem a lelki energiát, az életbátorságot és önérzetet *visszafojtó* büntetés-e a testi fenyíték ostora? A testi fenyíték tehát minden gondosabb nevelésben elkerülhetőnek látszik. — Ha azonban tárgyilagosságra törekszünk, meg kell hallgatnunk azokat az *ellenérveket* is, melyekkel sokan a testi fenyítéket elméletben és gyakorlatban igazolni törekcszenek. Ilyen érvelés az, amely a testi fenyítéket nem tartja feltétlenül, hanem csak *viszonylagosan szükségesnek*, benne utolsó eszközt („*ultima ratiót*“) lát, melyet akkor használhat csak a nevelő, ha minden egyéb eszközből kifogyott, — de akkor igen. Különösen a nagyon népes iskolákban tartják egyesek (viszonylagosan) szükségesnek, melyekben „vegyes elemek“ találkoznak; ezeket a gyermekeket már otthon arra szoktatták, „hogy csak a veréstől féljenek“ s e rossz szokást most már az iskolának is, kénytelen-kelletlen követnie kell. De az iskolán kívüli nevelésben is szükségesnek vallják némelyek a botbüntetést és — az iskolai törvényekkel ellentétben, — megértéssel viseltetnek az „idejében alkalmazott apai pofon“ iránt, mint amely sokszor a növendék egész életére jó hatással lehet, valamint a kis gyermeknél is egyedüli nevelőeszköznek tartják a testi fenyítéket bizonyos esetekben; „a kis gyermek érzéki természete ugyanis csak érzéki behatásokra fogékony“. — Mindezek az érvelések azonban nem elegendők ahhoz, hogy az újabb kor emberies érzésétől háttérbe szorított s a nevelőktől (Quintiliántól Jean Paulig) megvetésre ítélt testi fenyítéket az iskolai és iskolán kívüli nevelésben rehabilitálják. A testi fenyítéknek sokkal több

rossz oldala van, mint jó, mert természete szerint csak gátló és félelmet keltő hatást tud kiváltani. A felhozott érvek sem billentetik a testi fenyíték javára a mérleget. Mert igaz ugyan (bizonyos fokig), hogy a kis gyermek érzéki életet él csupán s reá érzéki ingerekkel lehet csupán hatni, de nem áll az, hogy más érzéki gátló inger nem képzelhető a kis gyermeknél, mint egyedül a verésnek valamilyen fajtája. Csak valamennyire is gondos nevelésben (amire *Montessori* büntetésrendszere csak *egy* példa a sok közül), elkerülhető a testi fenyíték. Ahol a túlzóan durva nevelés testi fenyítéssel reagálja le „szigorú“, sokszor embertelen érzéseit, ott sokszor a gyermek figyelmének másfelé terelése, helytelen viselkedéseinek megelőzése stb. nagyon jól, sőt jobban elérhető a kívánt eredményt, különösen a dacosság eseteiben. Láttuk, egy előző tanulmányunkban rámutattunk, hogy a dacoló gyermeket „megtörni“ lehet ugyan a szokásos testi fenyítéssel, de ez csak külső eredmény, — a belső hatás ellenben mélységesen rossz és romboló. A testi fenyítés oly körökben szokott újra, meg újra csábítani, a durvább lelkületű nevelőket, mikor az általános művelődési és gazdasági állapotok miatt a gyermekek viselkedése is szabálytalanabbá, a felnőtteké pedig ekkeseredettebbé és türelmetlenebbé válik. Ezek az új barbárság korszakai, s ezek közé tartozik, sajnos, a mi korunk is (v. ö. „*Nemzeti Közoktatás*“ 1936. májusi szám). Hogy azonban teljesen ellenkező végletbe ne essünk, egy engedményt teszünk a testi fenyíték követelőinek: épen a kis gyermek „érzéki“ természete miatt tűrhetőnek tartjuk az *enyhe* testi fenyítéket is, mely pl. a gyermek kezére mért kis ütésben („Klaps“) áll, akkor, ha a körülmények s a gyermek egyénisége azt egyáltalában megengedik. Ideges gyermekeket megverni egyáltalában nem szabad; egészséges gyermekek önértetét elegendő ok nélkül testi fenyítéssel megálázni annyi, mint rombolást végezni a lélek szentségében. (Természetesen ezek a tételtek csak akkor állnak fenn teljes érvényükben, ha a *nevelés egész menete* jól szervezett egész, melyben a testi büntetésnek voltaképpen alig van helye.)

c) A testi fenyíték mellett megemlíthetjük a *szabadságkorlátozásokat* (bezárás), melyek önmagukban természetlen kényszerbüntetéseknek tekinthetők és csak akkor van pedagógiai értelmük, ha valamilyen (szellemi) foglalkoztatással járnak együtt.

A „bezárással“ kapcsolatban megemlíthetjük a „kizárások“ egyes eseteit és módjait is; ezek között különös figyelmet érdemel *Montessori* sajátos büntetési eljárása: Montessori az illem, vagy a közösség ellen vétő gyermeket elszigeteli a többitől, kizárja a játékból, és úgy tünteti fel a helyzetet, mintha a gyermek „beteg“ volna és különös gondot, figyelmet és kíméletet kíván meg irányában a többi gyermek részéről. Világos, hogy ebben az „elszigetelésben“ bennerejlik a közösségből való kizárás is, — de mint büntetésnek, nem ebben van a lényege, hanem abban, hogy felkelti a „betegség“, rendellenesség öntudatát a gyermekben; a közösségből való kiszakítás ennek mintegy „természetes“ következménye. A kis gyermekben a büntetés folyamán talán nem kel felelősségérzés, — de támad bűnösség-tudat (esetleg úgy gondolja, hogy „nem tehet róla“, hogy „beteg“, de szabadulni igyekszik az elszigeteltségből).

d) Külön helyet foglalnak el a büntetések változatos soro-

zatában a *büntetésleckék*, melyeket nem minden körülmények között ajánlanak a nevelés elmélkedői.

Az olyan büntetésleckék, melyek természetlen ismétlésekből állanak (pl. egy mondatot százszor leírni), azért nem javasolhatók, mert időpazarlást jelentenek, továbbá csalásra és felületességre csábítják a növendéket, sőt a tanárt is, ki ritkán ellenőrzi gondosan a feladatot; az ilyen büntetésleckék magát az illető tantárgyat is megútáltathatják, melyből a tétel vége van (*Busemann*, I. rh.). — Van azonban a büntetésleckének egy más faja is és ezt „természetes“ büntetésnek tekinthetjük: ha t. i. a büntetés abban áll, hogy a rosszul megcsinált feladatot újra és jól kell a növendéknek megcsinálnia.

e) A „testi“ fenyítékek elnevezése nem vezetheti félre azt, aki pszichológiai szemmel vizsgálja ezek hatásait. Minden testi fenyítő voltaképpen testi és lelki büntetés egyszerre. Majdnem ugyanaz a helyzet az „erkölcsi“ büntetésekénél is, melyeknek legáltalánosabb alkotó eleme a *helytelenítés*, *gáncsolás*, *korholás* a nevelő részéről. Ez voltaképpen *minden* büntetésnek leglényegesebb erkölcsi mozzanata, (milyen viszonyban van ez a büntetés eredetét tevő indulatkitöréssel, most nem kutatjuk).

A helytelenítés célja kétféle lehet: egyrészt „büntudatot“ kelteni, másrészt, ha már megvan, reá támaszkodva, javulási szándékot támasztani a növendékben. (A pszichoanalízis az első helyen jelzett célt általában nem helyesli.) A helytelenítés, mint büntetés, akkor éri el javító hatását, ha — egyéb kellékek mellett, — az erkölcsi törvény nevében hangzik el, ha tárgyilagos és igazságos. Megjegyzendő, hogy a kis gyermekeknél a pusztá helytelenítéshez, vagyis az erkölcsi törvény sérelmének kidomborításához csatlakozva, még a nevelő (látszólagos, vagy valódi) felháborodásának, szomorúságának ott is kifejezésre kell jutnia, hogy valóban megmozgassa a gyermek érzületének rugóit. Kis gyermekek és fiúk azonban általában még így is kevésbé fogékonyabbak a büntetésnek ezen fajtájával szemben, mint a felnőttek s a konyabbak a büntetésnek ezen fajtájával szemben, mint a felnőttek s a leányok. A helytelenítést akkor össze kell kötni a büntetés-fenyegetéssel (v. ö. *K. Lewin* tanulmányát.) Semmiesetre sem szabad azonban az erkölcsi helytelenítést *gúnyal* összetéveszteni; a gúny alkalmazása a nevelésben a nevetésségessétevés, vagy a közmegvetésnek való kiszolgáltatás a gyermeket mélyen sérti (gúnynevek) és sokszor helyrehozhatatlan sebet üt a lelkén. (Ezek az ú. n. becsületbeli büntetések.) Ennek oka az, hogy a gúnyban mindig szeretetlenség, gyűlölet, bántó szándék és megvetés rejlik, s ezek épen ellenkező hatással vannak a növendékre, mint amit ő vár a nevelőtől; vár szeretetet és megértést, lágy símogatást és felemelő gesztust, nem pedig a gúny egyszerre hideg és perzselő nyilait. Megint más a *humor* alkalmazása a nevelésben. Az igazi „nagy humor“ (*Höfding*) a legértékesebb, legmélyebb s legbölcsebb emberi személyiségek tulajdonsága, drága kincs, megbékélés az élet szenvedéseivel és gyatraságaival, megbocsájtás és megértés, tapasztalás és metafizika páratlan egysége abban, amit egy bölcsező így jellemzett: „mosoly a könyvek között“. Nem kell hangsúlyoznunk, hogy az ilyen szeretetteljes humor a legnagyobbszerű emberi-nevelői sajátosságok közé tartozik s belevegyülhet még a büntető és gáncsoló megnyilatkozásokba is.

4. A büntetés eredetének, mivoltának és egyes típusos alakjainak számbavétele után megkísérelhetjük a valódi *nevelői* büntetés jegyeinek és kellékeinek megállapítását.

a) Az ember természete, ösztönei és impulzusai között egyfelől, a társadalom s az erkölcsi rend követelményei között másfelől olyan nagy a szakadék, hogy kényszerítő és gátló eszközök nélkül soha sem lesz elképzelhető a nevelés. E kényszerítő eszközök között nagy helyet foglalnak el a büntetések. Ily kényszereszközök nélkül a gyermek veszedelmes és kellemetlen egyéniséggé növekednék. A büntetés tehát *szükséges*, elkerülhetetlen rossz. Nem a büntetések teljes eltörlése a jelszavunk, hanem a büntetés humanizálása. Ennek az igazságnak megfelelően alig van nevelési rendszer, melyben a büntetések teljesen hiányoznának. Sem Montessori, sem a pszichoanalízis tani nem küszöbölik ki teljesen a nevelésből a büntetéseket. — Míg azonban egyfelől a büntetés szükségességének elvét valljuk, addig másfelől hangsúlyozzuk, hogy az csak azt a nevelési rendszert tekinthetjük jónak, amely a büntetést *fokozatosan megszünteti* és átmenetet biztosít az önálló és szabad cselekvés megszokásához, — továbbá, amely a büntetéseket, ahol csak lehet, megelőzi, vagy más nevelői eszközökkel *helyettesíti*. Ilyen helyettesítő eszközök: a növendék foglalkoztatása, figyelmének más irányba terelése és a jó irányban ható természetes érdekkeltés. A nevelés összes feladatait lehetőség szerint oly lelki összefüggésekbe kell beágyazni, melyek vonzóvá teszik őket.

b) *Buytendijk* kifejezésével élve megállapíthatjuk, hogy a nevelői büntetésnek „*organikusnak*“ kell lennie. Ennek a jellegzetes vonása az, hogy a *növendék mindig tudja, miért büntetik és bensőleg elfogadja* a büntetést, tehát ez mintegy „szervesen“ bekapcsolódik a növendék természetes érdekkörébe és cselekvés-életébe és alkalmas arra, hogy a hibás cselekvéseket helyreigazítsa és így a növendékeket jó irányba „fejlessze“. Ki kell domborodnia tehát minden büntetésben a *javítás* és a *javulás elősegítése* szándékának; a pedagógiai büntetésnek, mint általában a nevelés minden tevékenységének a *segítés* jellegét kell magán viselnie. Mivel a büntetésnek ez a szerves volta és segítségjellege nem következik mindig világosan az elkövetett hibából, a nevelőknek mindent el kell követniök, hogy a büntetést, ha már elkerülhetetlen, a gyermek bensőleg elfogadja, azaz szükségességét és segítő irányát átlássa, vagy megéreze. Így válik a büntetés „*organikussá*“.

c) Ezt a „szerves“ beilleszkedést a növendék lelki életébe jobban eléri a *természetes* s a természetest minél jobban *megközelítő* büntetések, mint a *mesterségesek*. Annál „szerveesebb“ a büntetés, minél „természetesebb“.

d) A büntetések csak akkor „szervesek“, ha *igazságosak*. Az igazságosságon kettőt értünk: a hibának és büntetésnek alanyi

és tárgyi szempontból vett *összeillőségét*, vagyis hogy önmagában, tárgyi szempontból is, meg a növendék alanyi felfogása szerint is megfeleljen a büntetés az elkövetett hibának. Nem szabad tehát önkényes büntetéseket kiróni, — ez sérti a gyermek jogérzékét, — s a nagy hibákat épúgy büntetés alá kell vonni, mint a kicsinyeket. (*Buytendijk* panaszkodik, hogy a mai nevelés üldözi a kis hibákat, de a nagy hibákat nem torolja meg s nem is részesíti *arányos* büntetésben.)

e) A büntetés legyen *egyéni*, azaz vegye tekintetbe a növendék korát, fejlettségét, személyi tulajdonságait és típusos sajátosságait. Ide tartoznak a következő gyakorlati esetek: ideges gyermekeket nem szabad megverni; a büntetést, érzékenyebb lelkű gyermeknél, előzze meg a megbocsájtás; ilyen gyermekeknél sokszor súlyosabb büntetés az, ha szemet húnynak az elkövetett hibára, mintha testi fenyítékben részesítenők; azonban nem szabad elmaradni a büntetésnek akkor, ha a növendék ebben a hiba eltűrését látná, vagy titkos hozzájárulásunkat; nem szabad a növendéket azzal fenyegetni, hogy majd megbünteti őt helyettünk az állam, vagy az iskola, mert a növendék akkor a büntetésben könnyen csak hasznossági szabályt lát, nem pedig erkölcsi hatóeszközt; különben a nevelés személyi-viszonyjellege megkívánja, hogy a nevelő *maga* büntessen, ha már büntetni kell; tekintetbe kell vennünk a növendék életkorát is: a gyermek sokkal fogékonyabb általában a büntetések (s jutalmak) iránt, mint az ifjú, és jobban hatnak a gyermekkorban az anyagi és érzéki természetű büntetések; mint az erkölcsiek, míg ez utóbbiak inkább az ifjúkorban hatásosak.

5. *Befejezésül* két megjegyzést teszünk. Az egyik: a *jutalmazás* kérdésére vonatkozik. Tudjuk, hogy a nevelés elméletében és gyakorlatában a jutalmazást és büntetést szorosan egymással összekapcsolva kell tárgyalni. Igaz ugyan, hogy a jutalmazással lelki hatásmódja általában ugyanazon, vagy hasonló pszichés rugókon nyugszik, mint a büntetés „dinamikája”, mégis vannak a két nevelői hatásmód között bizonyos eltérések, melyeket egy kimerítő tanulmányban okvetetlenül fel kellene tüntetni. Ezt a hiányt egy későbbi tanulmányunkban szeretnénk pótolni.

A másik kérdés: az ú. n. „*szigorú nevelés*” kérdése. Ez a büntetések kérdésével szorosan összefügg, sőt sokak szemében a kettő ugyanaz a dolog. Szólnunk kell tehát néhány szót a „szigorú nevelés” jogosultságáról is. Helyesen állapítja meg *Allers* (Das Werden der sittl. Person. 1929. 85. l.), hogy az ú. n. szigorú nevelés jótékony hatásáról, vagy szükségességéről való meggyőződés sokszor téves ítéleteken nyugszik.

Sokan azt hiszik, hogy a szigorú neveléssel, vagyis a kényszerítő eszközöknek és büntetéseknek uralomra juttatásával sikerült a múltban is és sikerül a jelenben is kiváló egyéniségeket nevelni s a mutatkozó rossz hajlamok

kat belőlük idejekorán „kiirtani“. Ez a megállapítás nagy logikai hibákban szenved. Először is nem tudhatjuk előre, hogyan fognak az életben boldogulni azok, akik a vessző uralma alatt nevelkedtek gyermek- és ifjúkorukban; sokszor csak a felnőtt korban derülnek ki a „szigorú nevelés“ hiányosságai, s a személyiség katasztrófájára vezető súlyos számítás hibái. Azonkívül: a túlzottan szigorú nevelés, mint láttuk, könnyen képmutatásra, kettős viselkedésre, meghunyászkodásra vezethet. Nem szabad végül figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a „szigorú nevelés“ uralma valóban sok jeles személyiséget adott már az emberiségnek, de (elismerve a következetességnek és erkölcsi eszméknek a szigorú nevelésben is érvényesülő erejét) feltehetjük a kérdést: vajjon nem a szigorú nevelés eszközein kívül eső okok magyarázzák-e inkább a nagy személyiségek kialakulását, — s nem épen a szigorú rendszer ellenére maradtak meg bennük és fejlődtek ki az értékes lelki erők? — *Allers* a „szigorú nevelés“ túlzásainak okát a tekintély elvének téves értelmezésében látja. A büntetésről fentebb adott elmezéseink talán ezen elv helyesebb értelmezéséhez is hozzájárulhatnak.

(Folytatjuk.)

Várkonyi Hildebrand dr.

Az élő irodalom tanítása.

Irodalomtörténetünk legújabb, mai korszakát legtöbb irodalomtörténészünk, s ez körülbelül egyezik már a köztudattal is, 1882-től, Arany halálától számítja. Egyetlen nagyobb kézikönyvünk, amelyik ezzel a korszakkal foglalkozik, szintén hasonló felfogást mutat.¹ Egy kisebb munka szerzője már közelebb jön és csak a századfordulótól összegezi legújabb irodalmunkat.² Benedek Marcell nem ily szigorú az időbeli elhatárolásban, hanem az egész kort *apák* és *fiúk* nemzedékére bontja szét, s már ezzel is inkább szellemtörténeti alapon igyekszik a legújabb magyar irodalom kifejlődését leírni.³ Néhány újabb rendszeres irodalomtörténetünk (pl. Farkas Gyuláé, Szerb Antalé) hasonló szellemben foglalja össze a mai irodalmat. Tömör rendszerbe a mai, élő irodalmat beleilleszteni azonban még nem lehet. A mai irodalomnak nincs kezdete és nincs vége, mint ahogyan az időnek sincs. Kezdeté mindaz, ami a mai irányokat közvetlenül megelőzte, előkészítette, és a *mai* lezárja, ami a maiból születik, következik. A mai irodalom tehát nem lezárt egész, formába önthető s megrögzíthető teljesség, hanem egy folytonosan mozgó, keveredő, partokat elárasztó, majd ismét szűkebb

¹ Várkonyi Nándor: A modern magyar irodalom. Pécs. 1928. 456 l.

² Juhász Géza: Bevezetés az új magyar irodalomba. Debrecen. 1928. 48 l.

³ Benedek Marcell: A modern magyar irodalom. Budapest. 1924. 122 l.